

आदिवासी समाज एक चिंतन

प्रा.सौ. सुखदा सदाशिव हाटवळ

यशवंतराव चव्हाण (के एम सी) महाविद्यालय,
कोल्हापूर (मराठी विभाग)

मो. 9359822918

प्रस्तावना:-

9 ऑगस्ट हा दिवस जागतिक आदिवासी दिवस म्हणून साजरा केला जातो या दिवशी जगभरात आदिवासी बांधव एकत्र येऊन आपापल्या संस्कृती प्रमाणे केशभूषा गायन नृत्य करून हा दिवस साजरा करतात मानवाची जसजशी उत्क्रांती होत गेली तस तसा मानव पृथ्वीवर निरनिराळ्या खंडापर्यंत प्रवास करू लागला तेथील वातावरणाशी त्यांनी जुळवून घेतले हळूहळू शब्द बोली आणि पुढे भाषा संवाद अशी उत्क्रांती होत गेली आजही जगाच्या कानाकोपऱ्यात अनेक आदिम जमाती आपली बोलीभाषा रूढी परंपरा जपत निसर्गाच्या सानिध्यात राहत आहेत आधुनिक दुनियेच्या झगमगटापासून आजही अनेक लोक कोसोनकोश दूर आहेत अनेक वर्षांनंतर संयुक्त राष्ट्रसंघासमोर जी बाब आली ती अतिशय धक्कादायक होती ती बाब म्हणजे मूळ निवासी समूहाने निसर्ग जपण्याचे मोलाचे कार्य केले यासाठी हा समाज म्हणून या समाजाची माहिती करून आवश्यक वाटते.

उद्देश :-

- 1) 21 व्या शतकातील आदिवासी जमातीचे सामाजिक स्थान समजून घेणे.
- 2) आदिवासी समाजातील समस्यांचा अभ्यास करणे.
- 3) आदिवासी समाजाला सर्व सोयी सुविधा लाभ करून देण्यास मदत करणे.
- 4) आदिवासी समाजाला मुख्य प्रवाहात आणणे.
- 5) आदिवासी समाजाच्या सर्वांगीण विकासासाठी प्रयत्न करणे.
- 6) आदिवासी समाजाला सरकारी योजनांचा लाभ मिळवून देणे.

अभ्यास पद्धती :-

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी दुय्यम साधनसामग्रीचा वापर करण्यात आला आहे. आधुनिक भारतामध्ये आदिवासी लोकांची जीवनशैली, त्याची दयनीय अवस्था, मुख्य समाज प्रवाह पासून दूर राहिल्याने होणारी त्यांची दुरावस्था, पारंपारिक आणि जुन्या चालीरीतींचा अवलंब करणारा समाज सुशिक्षित व्हावा, त्यांचा विकास व्हावा या दृष्टीने मी इतर साहित्य अभ्यासून हा शोध निबंध लिहीत आहे.

आदिवासी म्हणजे काय

- 1) समान बोलीभाषा बोलणाऱ्या व एकाच समान भूप्रदेशावर वास्तव करणाऱ्या समूहाला आदिवासी म्हणतात.

- डब्ल्यू जे पेरी

- 2) एका विशिष्ट भूप्रदेशावर राहणारा समान बोली बोलणारा व समान सांस्कृतिक जीवन जगणारा पण अक्षर ओळख नसलेला स्थानिक गटाच्या समूहाला आदिवासी म्हणतात.

- गिलीन

आदिवासींच्या मुख्य जमाती :-

1) कातकरी 2) कोलाम 3) कोकणा 4) ठाकर 5) भिल्लू 6) कोकरू 7) मल्हार कोळी 8) गोंड 9) महादेव कोळी 10) माडिया गोंड 11) पारधी 12) फासेपारधी.

आदिवासी समाज :-

आदिवासी ही फार जुनी संस्कृती आहे. या जमातीमधील लोकांच्या चालीरीती, धार्मिक कल्पना, रितीरिवाज, उपासना या प्रत्येक जमातीनुसार भिन्न-भिन्न आहेत. आदिवासी लोक हे निसर्ग पूजक आहेत. आकाश, तारे, ढग, पाऊस, सूर्य, चंद्र, झाडे, वन्यजीव, वाघ, हरीण, साप, विविध पक्षी यांना ते देव मानतात. त्यांची पूजा करतात. रोगराई, महामारी आल्यास ईश्वराच्या कोपामुळे झाल्याचे ते मानतात. डॉक्टरांकडे न जाता अंगारे, भगत, झाडपाला यांचा औषध म्हणून उपयोग करतात. रानावनात जंगलात राहत असल्याने त्यांची घरी पक्की नसतात. कुडाची व कौलारू असतात. आदिवासी खूप अंधश्रद्धाळू असतात. रोगराई आजारपण आले की ते वस्ती सोडतात. आदिवासी समाजात एकत्र कुटुंब पद्धती आढळते हे लोक समूहाने राहणे पसंत करतात. आदिवासी समाजाचा शेती व पशुपालन हा मुख्य व्यवसाय असतो. गवत विकणे, लाकडे, डिक, मध गोळा करणे, दारू विकणे इत्यादी काम ते करत असतात. रानटी प्राण्यांची शिकार करणे, मासेमारी करणे हे त्यांचे आवडीचे उद्योग आहेत.

आज 21 व्या शतकात त्यांच्या राहणीमानाचा दर्जा फारसा उंचावलेला दिसून येत नाही. त्यांचा पोशाख साधा असतो. पुरुष लंगोटी किंवा गुडघ्यापर्यंत धोतर घालतात. स्त्रिया एक वस्त्र बांधतात. स्त्रिया नैसर्गिक दागिने घालतात. मन्यांच्या माळा किंवा रंगांचे दगड, फुले, बिया यांचा त्या दागिने म्हणून वापर करतात.

लग्न समारंभात आदिवासी स्त्रियां चांदीचे दागिने वापरतात. स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतरही हा समाज तसा उपेक्षितच राहिला आहे. बहुसंख्या आदिवासी निरक्षर आहेत. उदरनिर्वाह करण्यापलीकडे त्यांचे मोठे असे ध्येय नसते. जंगलात भटकंती करणे, दऱ्याखोऱ्यातून फिरणे, निसर्गातील विविध वस्तूपासून आपल्याला आवश्यक असणारी साधने तयार करणे हाच त्यांचा दिनक्रम ठरलेला असतो. आदिवासी समाजाची अर्थव्यवस्था स्वतंत्र व स्वावलंबी आहे. आपल्या उपजीविकेपुरते ते अर्थ उत्पादन करतात. आदिवासी आर्थिक जीवन प्रामुख्याने निसर्गावर आधारित आहे.

आदिवासी समाजातील समस्या :-

- १) आदिवासी समाजातील लोकांमध्ये शिक्षणाचा अभाव जाणवतो. अजूनही खूप आदिवासी निरक्षर आहेत.
- २) आदिवासी समाजातील लोकांना कायमस्वरूपी रोजगार मिळत नाही. त्यामुळे हे लोक आर्थिक दृष्ट्या मागासलेले दिसतात.
- ३) आदिवासी समाजात शेती हा मुख्य व्यवसाय आहे. तरीही शेतीची आधुनिक पद्धत त्यांना माहित नसल्याने उत्पन्न कमी होते. हे लोक स्थलांतरित शेती करतात.
- ४) सरकारच्या जंगल विषयक कायद्यामुळे आदिवासी लोकांना शिकार लाकूडतोड दारू तयार करणे, जंगलातील विविध वस्तू व पदार्थ जमा करणे, शेती करणे यावर निर्बंध आले आहेत.
- ५) आदिवासी समाजात अंधश्रद्धा मोठ्या प्रमाणावर आजही आढळून येते.
- ६) आदिवासी लोकांचा आर्थिक आणि सामाजिक दर्जा खालावलेला दिसून येतो.
- ७) आदिवासी समाज जंगलात दऱ्याखोऱ्यात राहत असल्याने तेथे सर्व आधुनिक सेवा सुविधांचा अभाव जाणून येतो.

- ८) दळणवळणासाठी रस्ते वाहतूक सुविधा ,दवाखाने ,शाळा, महाविद्यालय, संगणक इत्यादी सोयी कमी प्रमाणात उपलब्ध आहेत.
- ९) आदिवासी भागात कुपोषणाचे प्रमाण जास्त आहे. कारण त्यांचे राहणीमान आणि योग्य त्या वैद्यकीय सेवांची कमतरता होय.
- १०) आदिवासी लोकांना जंगल कंत्राटदाराकडून आजूबाजूच्या परिसरात काम उपलब्ध होते . रस्ते बांधणी ,दुरुस्ती ,ऊस तोडणी, द्राक्ष तोडणे, जंगलातील विविध कामे मिळतात .पण कमीत कमी मजुरीत त्यांच्याकडून जास्तीत जास्त काम करून घेतले जाते.

आदिवासी समाजाच्या विकासासाठी आवश्यक उपाययोजना :-

- १) जनजागृती करणे- आदिवासी समाजामध्ये अनेक अनिष्ट रूढी, परंपरा आहेत बालविवाह करणे, अंधश्रद्धा पाळणे, अनिष्ट चालीरीतींचे पालन करणे , अशिक्षित पणा, वर्षानुवर्षे चालत आलेल्या परंपरा यांचा अवलंब करणे यामुळे हा समाज मागासलेला आहे. त्याविषयी त्यांना समजावून सांगून जनजागृती करणे गरजेचे आहे.
- २) शिक्षणाची सोय करणे- आदिवासी समाजातील प्रत्येक घराघरात शिक्षणाची ज्ञानगंगा पोचली पाहिजे. प्राथमिक, माध्यमिक शिक्षणाबरोबरच उच्च शिक्षणाची सोय देखील होणे गरजेचे आहे. तरच आदिवासी तरुण उच्च शिक्षण घेऊन स्वतःच्या समाजाचा सामाजिक स्तर उंचावेल त्याचे राहणीमान उंचावेल.
- ३) रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देणे:- आदिवासी समाजातील युवावर्ग बेरोजगार आहेत त्यांना कायमस्वरूपी रोजगार मिळवून दिला पाहिजे म्हणजे त्यांचे आर्थिक स्थिती सुधारेल.
- ४) शेतीमालाला योग्य भाव देणे:- आदिवासी लोकांचे आर्थिक स्थिती सुधारल्याशिवाय त्यांचा विकास होणार नाही. यासाठी आदिवासी शेतकऱ्याला योग्य शेती पद्धतीने चे ज्ञान देऊन त्याचे शेती उत्पन्न वाढवले पाहिजे. त्याच्या शेतीमालाला योग्य बाजारपेठेत भाव मिळवून दिला गेला पाहिजे.
- ५) शेतीपूरक उद्योगाला चालना देणे:- आदिवासी लोक शेतीबरोबरच पशुपालन, मासेमारी, दुग्ध व्यवसाय यासारखे अन्य व्यवसाय करत असतात. या व्यवसायांना प्रोत्साहन देऊन त्यांना प्रोत्साहन पर अनुदान देऊन या व्यवसायांना पूरक मंजूरी दिली पाहिजे.
- ६) विविध सरकारी योजनांचा लाभ मिळवून देण्यास मदत करणे:- भारत सरकारकडून आदिवासी विकास योजनेसाठी अनेक प्रभावशाली योजना मंजूरी केल्या आहेत. पण त्या आदिवासी जमाती पर्यंत पोचतच नाहीत. त्यांना त्याबद्दल माहिती देणे गरजेचे आहे या योजनांचा लाभ करून घेण्यास आदिवासी जमातीला प्रोत्साहित करून मदत केली पाहिजे. आदिवासी विकास योजनांची प्रभावीपणे अंमलबजावणी झाली तरच आदिवासी समाजाची सुधारणा होईल.
- ७) राजकीय जनजागृती करणे:- आदिवासी समाजात आजही मोठ्या प्रमाणात राजकीय उदासीनता दिसून येते. आदिवासींना आरक्षण आहे तरी त्याचा फायदा काही ठराविक आदिवासीच घेतात. या समाजातील प्रत्येक घटकाला राजकीय हक्क मिळायला पाहिजे राजकीय नेतृत्वाच्या अभावामुळे आदिवासी समाजाच्या प्रश्नांना कायदेमंडळात वाचा फुटलेली नव्हती पण आज भारताच्या सर्वोच्च नागरी पदी राष्ट्रपती द्रौपदी मुर्मू आहेत. या एक आदिवासी महिला आहेत आणि त्यामुळे येत्या काही दिवसातच आदिवासींमध्ये परिपूर्ण सुधारणा झालेली दिसून येईल.

निष्कर्ष:-

आदिवासी समाज हा प्रगत समाजापासून अलिप्त असतो. या समाजाला मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी सरकार विविध योजना राबवत आहे. त्याची योग्य अंमलबजावणी झाली तर नक्कीच आदिवासी समाज सामाजिक, आर्थिक ,राजकीय, शैक्षणिक दृष्ट्या

प्रगत होईल. पंडित जवाहरलाल नेहरूंनी सांगितलेल्या विकासाच्या पाच सूत्रांचा वापर सरकारने केला तर आदिवासी जीवनात फार ढवळाढवळ न करता त्यांना सुखी जीवन जगण्यास मदत होईल. आदिवासी जीवन आनंदी व प्रगतशील होईल.

संदर्भ :-

- १) डॉ. गोविंद गारे - महाराष्ट्रातील आदिवासी जमाती
- २) आगलावे प्रदीप - आदिवासी समाजशास्त्र
- ३) अमोल वाघमारे - आदिवासी काल, आज आणि उद्या, आदिम संस्कृती अभ्यास संशोधन केंद्र प्रथम आवृत्ती